

Олег ПІХ

УКРАЇНА І ПОЛЬЩА В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ ТА ПЕРСПЕКТИВІ МАЙБУТНЬОГО

[Рец. на кн.]: *Стрільчук Л. В.* Україна–Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець ХХ – початок ХХІ століття): монографія. – Луцьк: Волинські старожитності, 2013. – 608 с.

Україна і Польща – держави, тісно пов’язані не лише кордонами, а й багатомілітарною спільною історією, яку відомий польський дослідник Владислав Серчик свого часу назвав “тисячею років взаємного непорозуміння”. Відтак уже український вчений Ярослав Ісаєвич слушно зауважив, що, враховуючи це, в українсько-польських відносинах “доводиться згадувати не лише контакти і взаємовпливи, але й протистояння та конфлікти”. Драматичні події, зокрема останньої світової війни та повоєнних років, важким каменем закарбувалися в пам’яті багатьох поколінь і донині формують образи негативних стереотипів у свідомості частини населення, залишаючись складним дестабілізаційним моральним чинником. У цьому контексті особливого значення набуває розвиток українсько-польської співпраці, що допомагає віднайти шляхи до взаємного порозуміння, вибудовувати відносини на основі поваги до суверенітету і територіальної цілісності. Необхідність партнерських взаємин між суверенними Україною та Польщею пояснюється сьогодні також і прагматичними причинами, насамперед, прагненням сусідніх держав самоствердитися на міжнародній арені в якості повноправних суб’єктів міжнародних відносин. Такий статус багато в чому залежить від рівня відносин із тими країнами, партнерство з якими визначають як “стратегічне”. Саме тому Республіка Польща через свою вагомую роль у підтримці регіональної безпеки та значний вплив на розвиток зовнішньополітичної діяльності нашої держави – одна з тих країн, співпраця з якими пріоритетна для України.

Історіографія формування і розвитку українсько-польських відносин на сучасному етапі займає помітне місце як у вітчизняній, так і в польській історичній науці. Цій проблемі присвячено розвідки В. Борщевського, Т. Зарецької, М. Маліновського, Є. Новаковського, О. Павлюка, С. Стоцького, Б. Сурмач, С. Трохимчука, П. Чернеги, К. Федоровича, М. Янківка й інших, що розкривають питання зовнішньополітичного співробітництва, різні аспекти внутрішньополітичної та соціально-економічної діяльності України і Польщі. Сюди потрібно віднести й працю Людмили Стрільчук “Україна–Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець ХХ – початок ХХІ століття)”, в якій проаналізовано двосторонні взаємини в політичній, військовій, гуманітарній, економічній сферах у контексті концепції стратегічного партнерства.

Монографія авторки складається з п'яти побудованих за проблемно-хронологічним принципом розділів. У першому з них – “Методологічні та історико-джерелознавчі аспекти дослідження” – викладено методологію дослідження та теоретично обґрунтовано поняття “стратегічне партнерство”. Крім цього, в ньому детально проаналізовано основні досягнення вітчизняної і зарубіжної історіографії, а також документальну основу дослідження. Важливе значення для розуміння й уникнення помилок минулого на шляху налагодження сучасної співпраці України та Польщі має третій параграф цього розділу, де викладено ретроспективний огляд українсько-польських відносин упродовж віків, зокрема і в радянський період. Дослідниця розглядає вказані проблеми в історичному, суспільно-політичному й етнопольському контекстах. Варто погодитися з її думкою, що основи сучасного українсько-польського порозуміння та подолання значної частини негативних стереотипів були закладені у другій половині ХХ ст. завдяки співпраці українського й польського еміграційних середовищ. Об'єднані навколо часопису “Культура” інтелектуали зуміли відкинути історичний багаж взаємного озлоблення, зосередившись головню на вивченні моментів порозуміння і співпраці. Концептуальним, на думку авторки, було проголошення опозиціонерами тези щодо потреби об'єднання навколо таких головних моментів, як визнання непорушності післявоєнних кордонів, побудова демократичних суспільств і протидія тоталітарним системам. На основі цього пропонувалося будувати майбутні відносини. Зasadничі принципи діяльності “Культури” та гасло “Немає вільної Польщі без вільної України” були перейняті польською опозицією, а після краху тоталітарного режиму вони стали доміантними у програмах провідних політичних партій та орієнтиром у взаєминах з Україною, Білоруссю та Литвою. Тому й не дивно, що Польща стала однією з перших держав, яка визнала незалежність нашої країни.

У другому розділі “Особливості формування сучасної системи українсько-польських двосторонніх відносин” здійснено оцінку організаційно-правових та інституційних засад і впливу самого механізму трансформації міждержавних взаємин України й Польщі на рівень стратегічного партнерства. Впадає у вічі певна полоноцентричність при розгляді вказаних проблем, через що українсько-польські відносини розглянуті радше в контексті зовнішньополітичних пріоритетів східної політики Польщі. Здебільшого залишилося поза увагою те значення, що його надавали стратегічним відносинам із Польською державою вітчизняні урядові кола, політичні сили тощо. Проте варто зазначити, що українська влада за тривалий час після здобуття незалежності так і не спромоглася сформувати далекосяжну перспективу міждержавних взаємин, здебільшого лише реагуючи на конкретні виклики. Це яскраво видно в контексті набуття Республікою Польща членства в Європейському Союзі (ЄС) (візові питання, неузгодженість нормативно-правового регулювання, транскордонне співробітництво). Авторка слушно відзначає, що “саме польській стороні належить ініціатива щодо створення найбільш дієвих і важливих механізмів співпраці”. Загалом, важливу роль у співробітництві двох країн відігравали, насамперед, контакти на рівні глав держав. Водночас не дуже динамічно працювали інституційні комісії щодо питань економічної та міжрегіональної взаємодії, натомість активними були політичні контакти, зокрема міжпарламентські групи.

У праці розглянуто інституційні механізми міждержавних відносин, детально висвітлено функціонування державних органів влади України, відповідальних за українсько-польські взаємини та європейську інтеграцію. Наголошено, що перешкодами на нижчих рівнях співпраці (регіональному і локальному) були: високий рівень централізації адміністративної системи в нашій країні на фоні неготовності брати ініціативу та відповідальність на місцях; неадекватність рівня розвитку громадянського суспільства (апатія населення та брак самоорганізації). Як показує сучасний досвід, демократичну і правову державу неможливо уявити без повноцінного функціонування системи місцевого самоврядування. Цей критерій – важливий чинник демократизації суспільно-політичних процесів, що виступає необхідною передумовою становлення громадянського суспільства. Тож можна погодитися з твердженням дослідниці, що “успішне інституційне забезпечення українсько-польських відносин на пряму залежить від децентралізації влади та зростання ролі у співпраці органів місцевого самоврядування” (С. 176). Це означає передачу управлінських функцій і відповідальності від органів державної виконавчої влади на регіональний та місцевий рівень, а також побудову управлінської моделі на засадах оптимального розподілу повноважень й відповідальності органів влади, що дозволяє максимально ефективно забезпечувати права і свободи громадян, задовольняти їх потреби в якісних та ефективних послугах. Додамо, що досвід Республіки Польща, яка у 90-х роках ХХ ст. успішно здійснила адміністративно-територіальну реформу, надзвичайно цінний для України, бо дає можливість простежити комплекс заходів щодо децентралізації державного управління, динаміку перетворень, а також визначити особливості вдосконалення діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування. У ширшому трактуванні можна говорити про те, що Польща може слугувати моделлю політичних та економічних посттоталітарних демократичних трансформацій, а також успішної інтеграції в європейські і євроатлантичні структури. На цьому й наголошує авторка, вказуючи, що адаптація адміністративної системи до вимог та стандартів європейського співтовариства – найперше завдання України, якщо та справді прагне інтегруватися в ЄС. Вона також слушно зазначає, що “Республіка Польща має більш тривкий і позитивний досвід інституційного забезпечення міждержавного співробітництва... тому для України польський досвід є не лише корисним для запозичення, а практично уже готовою моделлю євроінтеграційного поступу” (С. 183).

Авторка встановила основні чинники, що впливали на розвиток і динаміку українсько-польського стратегічного партнерства, зокрема вплив провідних держав Заходу, Росії, США, процеси розширення НАТО та ЄС, а також внутрішньополітичну ситуацію в обох країнах. Аналізуючи формування міждержавних відносин у першій половині 90-х років, дослідниця доходить висновку, що вони склалися досить неоднозначно й не мали чіткої позитивної динаміки, зокрема через позицію українського керівництва щодо розширення НАТО на схід і невирішеність проблеми ядерного роззброєння тощо. Посилення позицій нашої держави та послаблення її політичної ізоляції всередині 1990-х відбулося через відмову від ядерного арсеналу, що, з погляду насамперед США, мало важливе значення для безпеки на континенті й у світі загалом. У той же час відбулися зміни і на міжнародній арені, насамперед через загострення конфронтації між західними державами та Росією (порушення прав людини, зокрема

під час війни в Чечні, жорстка позиція щодо розширення НАТО на схід тощо) робили Україну до певної міри центром геополітичного протистояння. Дослідниця виділяє деяку взаємозалежність у взаєминах Польща–Україна від стану відносин Україна–Захід. Однак, на нашу думку, дещо перебільшеним є твердження, що зміцнення відносин і формування стратегічного партнерства двох держав “послугували для України своєрідним містком на світову міжнародну арену” (С. 190). Водночас із другої половини 90-х років ХХ ст. Польща справді бере на себе роль “адвоката” України перед європейським співтовариством. Новий інструментарій співпраці ґрунтувався також і на спільних поглядах щодо питань розвитку регіональної та європейської безпеки. Вагомого значення в контексті реалізації спільних стратегічних завдань починають набувати економічні відносини, проблеми транскордонної співпраці.

Як наголошено в монографії, події 2000–2004 рр. показали, що взаємини України і Польщі багато в чому залежали як від внутрішньополітичної ситуації у нашій країні (“касетний скандал”, протистояння з опозицією в ході акцій “Україна без Кучми”), так і від зовнішньополітичних чинників, зокрема відносин у системі координат Україна–Захід (звинувачення у продажі радарних станцій “Кольчуга” Іраку, що призвело до міжнародної ізоляції). Незважаючи на численні зустрічі президентів обох держав протягом зазначеного періоду, рівень міждержавної співпраці помітно зменшився і все частіше визначався як “добросусідство”. У цьому контексті важливим елементом відновлення довіри між партнерами були особистісні контакти Президентів України та Республіки Польща Л. Кучми й А. Квасневського.

Події кінця 2004 р. і обрання президентом прозахідного опозиційного кандидата В. Ющенко дали поштовх поновленню партнерських стосунків. Цікавим є твердження дослідниці, що, незважаючи на формально закріплене стратегічне партнерство, “в цей період Україна має набагато більш вагому позицію в концепції зовнішньої політики Польщі, ніж навпаки... вона балансує на лінії ЄС і НАТО – Росія та СНД” (С. 199). На нашу думку, з цим твердженням варто погодитися, оскільки, незважаючи на прозахідну риторику в цей час, Україна на практиці так і не позбулася принципу “двовекторності”. Багато в чому це пояснювалося значною енергетичною залежністю від Росії, сильними позиціями проросійських сил в українському парламенті, а також частково настроями частини українського населення. Попри це відзначено, що двосторонні відносини сусідніх держав часів президентства В. Ющенко та Л. Качинського можна схарактеризувати “як дуже хороші і важливі для зовнішньої політики двох країн”. Натомість у період перебування при владі В. Януковича “відносини продовжували рухатися по інерції, вкрай офіційно і надто прагматично” (С. 200).

Про значимість українсько-польських відносин для Варшави свідчить і факт, який наводить авторка, що попри закріплення в Конституції Республіки Польща зовнішньої політики за урядом, взаємини з Україною стали там “домінантою президента”, що вказує, на думку дослідниці, на їх певну “привілейованість”.

Водночас, хоч і з непорозуміннями, активно вибудовувалися відносини та відбувалося розгортання перспективного співробітництва України й Польщі з Північноатлантичним альянсом. Така взаємодія діяла як на рівні програм НАТО, так і в контексті активізації військово-технічних взаємин. Насамперед йшлося про формування спільних військових підрозділів та проведення миротворчих операцій.

Такі дії, як зазначає дослідниця, не лише поглиблювали українсько-польські відносини, а й засвідчували євроатлантичні прагнення нашої країни й демонстрували прогрес на шляху інтеграції до європейського співтовариства.

У третьому розділі “Зміст та реалізація основних напрямів економічного співробітництва” акцентовано на таких важливих елементах міждержавних відносин, як торговельно-економічна й фінансово-інвестиційна взаємодія, розвиток регіональної і транскордонної співпраці. Зазначено, що для України Польща – один із головних торгово-економічних партнерів (займала 4–6 місце за сукупним товарообігом). Зацікавлення у збільшенні товарообігу з нашою державою пояснювалося значною ємністю українського ринку, реалізацією економічної стратегії, а також проблематичністю швидкої переорієнтації в зовнішній торгівлі на Захід. Україна ж прагнула посередництва Польщі в залученні іноземних інвестицій та підтримки у відносинах з ЄС, вихід через українсько-польське співробітництво на ринки країн Центрально-Східної Європи та західних держав. Про це ж свідчить і проведення різних економічних форумів, зустрічей на вищому та найвищому рівнях, підписання угод і договорів про економічну співпрацю. Однак, незважаючи на те, що темпи торгового обороту постійно зростали, вони були недостатніми і не відповідали потенційним можливостям обох країн. Серед основних причин названо кризові явища в економіці та неефективну фінансово-економічну політику України, внаслідок чого різкою виявилася диспропорція в економічному і суспільному розвитку. У фінансово-інвестиційній сфері основними перешкодами, які заважали вкладенню польського капіталу в українську економіку, були: політична нестабільність; постійні зміни вітчизняного інвестиційного законодавства і формування несприятливого інвестиційного клімату, що “проявлялося в непередбачуваності рішень законодавчої та виконавчої влади, влади на місцях” (С. 225).

На думку дослідниці, через нерівномірність розвитку прикордонних територій та їх транспортної інфраструктури, залишається проблемним і розвиток регіональної та транскордонної співпраці. Водночас наголошено, що українсько-польська економічна і транскордонна взаємодія мають стати об’єктом першочергової уваги з погляду виявлення резервів удосконалення господарських взаємовідносин й перспектив посилення стратегічного партнерства.

Надзвичайно інтенсивний діалог між польським й українським суспільствами в науковій та культурно-освітній сферах. Ці проблеми авторка розкриває в четвертому розділі монографії “Співробітництво в гуманітарній сфері”. Досліджено питання взаємодії в галузі культури та мистецтва, реституції культурних цінностей і пам’яткоохоронної діяльності, проаналізовано освітні й наукові зв’язки, туризм, молодіжну та спортивну політику. Відзначено, що культурне зближення й інтеграція – невід’ємна складова розбудови українсько-польських міждержавних відносин. На цьому шляху важливий чинник – це подолання негативних нашарувань минулого й наявних стереотипів, забезпечення охорони місць національної пам’яті тощо.

В останньому розділі “Роль української меншини в Республіці Польща та польської меншини в Україні у справі налагодження й зміцнення міждержавних зв’язків і міжлюдських відносин” наголошено на тому, що “Україна і Польща намагаються повною мірою забезпечити сприятливі умови для реалізації права національних меншин на вираження та розвиток своєї етнічної, культурної

й релігійної самобутності...” (С. 214). Вказані принципи задекларовані в підписаному між Україною та Республікою Польща Договорі “Про добросусідство, дружні відносини і співробітництво”. Додамо також, що особливістю формування політико-правової бази регулювання етнонаціональних процесів як у Польщі, так і в Україні стало широке застосування у національному законодавстві міжнародних стандартів захисту прав меншин, сформульованих у базових документах європейського співтовариства. Виявом чого стало державне забезпечення та підтримка освітніх, культурних і релігійних організацій та товариств української й польської національних меншин на території обох держав.

Загалом, праця Людмили Стрільчук – вагомий внесок у вивчення проблем формування та розвитку українсько-польських відносин. Представлені погляди авторки щодо вирішення актуальних питань двосторонніх взаємин у політичній, військовій, гуманітарній, економічній сферах недвозначно доводять потребу закріплення та посилення стратегічного партнерства України й Польщі. Така співпраця матиме значний вплив на зміцнення авторитету обох держав на міжнародній арені, а також буде важливим чинником на шляху європейської інтеграції нашої країни.